

Hogy az egész tárgyalás folyamán nemes emberszeretet gyakorlati érzékkel, pædagogiai tapintat methodikai következetességgel párosult, és hogy a foglalkoztató nevelés-oktatás előtérbe jutásával a népiskola is ujjmutatást nyert a helyes induktív tanmódra, — végre hogy a fiúknak és leányoknak elemi fokon együtt nevelése s tanítása nemcsak kérdésül fölvetették, hanem szakférfiak túlnyomó többsége által a szakminiszter előtt elvi diadalra is került: mindez a tanítói árvaházak szervezése tárgyában összehítt min. szaktanácskozmány lelkes munkájának maradandó érdemű vívmánya. De maradandó érdeme első sorban gr. Csáky Albin miniszternek, hogy bölcs kezdeményezéssel a tanítói nyugdíjtörvény megváltoztatását az árvanevelés szervezésére is felhasználta, s ez által míg a tanítótestületet a leghumánusabb jótétemény kedvezéséhez juttatta, egyszerűs mind a nevelés-oktatásnak állami rendelkezésekkel még eddig nem szabályozott egyik jelentékeny ágazatát is gondozásba vette s általa az egész népoktatásra megújító befolyást gyakorolt.

E. K. L.

A DEBRECZENI RÉZMETSZŐ TOGATUS DIÁKOK.

(Közoktatásunk történetéből.)

A szemléltető tanítás az oktatásügy legújabb vívmányai közé tartozik s mint módszertani elv, valódi didaktikai jelentőségre csak is századunk utóbbi felében jutott. A miről Lisznyai K. Pál debreczeni professzor a XVII-ik század utolsó tizedében panaszkodik, hogy t. i. a történelmet végig tanulta a nélkül, hogy a tanulmányaiban előfordult országok, városok, folyók és tengerek fekvéséről csak legkisebb képzelete lett volna: * megtörtént még a XIX-ik században is, hazánk nem egy tanintézetének növendékeivel. Hogy az oktatásügy körében a legkiválóbb eszmék is mily lassan hódítják meg az elmélet, hogy a nevelés történetében a legrationalisabb módszertani elvek is mily nehezen érvényesülnek: azt eléggé igazolja nemcsak az inductio példája, a melyet egy Sokrates már évezredek előtt alkalmazott a tanítás legbiztosabb eszközeül, a conservatív szokásoktól lenyügözött pædagogia pedig még ma sem képes általános érvényre emelni; de mutatja a szemléltető tanítás története is. Im a szemléltető tanítás nagy mesterének, az *orbis pictus* világhírű szerzőjének, Comeniusnak már háromezázados emlékűnnepét is megültük, és iskolai kézikönyveink, a természetrajzi, földrajzi és történelmi tankönyvek voltaképen csak most kezdenek *orbis pictus*sá válni s a

* L. Molnár A. «A közoktatás története Magyarországon» 474. l.

szemléltető eszközöket csak korunk igyekszik a közoktatás minden ágában, még a philologiai képzés körében is értékesíteni.

A reformátusok debreczeni főiskolájában a múlt század végén úgy a tanrendszer, mint a tanítási módszer erős lendületet nyert. A tanrendszerben helyet foglalnak az addig teljesen vagy legnagyobb részt mellőzött reális tantárgyak, módszer tekintetében pedig erősen hangsúlyozzák az *értelemfejlesztő tanítást*, az emlékezet túlterhelése helyett. Mind a két dolog természetszerűleg hajtotta a *szemléltető oktatás felé* a tanításügyet. Ez a tanügyi eszmélődés köztudomás szerint akkoriban épen nem állott egymagában, s jó része volt benne a Mária Terézia-féle Ratio educationisnak is. A hazai ref. egyház teljes erővel tiltakozott ugyan a Ratio educationisnak iskoláira való ráerőszakolása ellen; de a korszak-alkotó mű hatása elől nem tudott s nem is akart elzárkózni. Küzdött az új iskolai szervezetben nyilatkozó tanügyi politika ellen, mert önkormányzati jogait sértette; de készséggel nyitotta meg tanintézeteit ama reform-eszmék előtt, melyeket a század végén ébredező korszellem e tanügyi organisatio útján hozott be közoktatásügyünkbe. E mellett az 1791-iki 26-ik törvényezikk a protestantismus energiáját fölszabadítván a külső nyomás alól, a mint a ref. egyház ismét ura lón a saját akaratának, egész buzgalommal látott iskoláinak ujjszervezéséhez s teljes erővel igyekezett azokat a kor uralkodó eszméihez képest tovább fejleszteni.

Ha a debreczeni főiskola gymn. osztályaiban működő köztanítók (publicus præceptorok) számára a múlt század utolsó évtizedében kiadott utasításokat olvassuk, ha akár az 1791-ki *«Methodus»*-ban,* akár az 1795-i *«Tanítók kötelességei»*-ben** lapozgatunk, szinte meglepetéssel szemlélhetjük azokat a józan didaktikai elveket, a melyek az értelmes tanításnak ma is követendő alapföltételeit képezik. «A tanítók folyton arra törekedjenek, hogy tanítványaik az emlékezet megterhelése nélkül tanulják tanulni valóikat s inkább értelmöket gyakorolják, mint emlékezetöket fárasszák.»*** «Semmi tanulni valót ne hagyjanak fel tanít-

* Methodus quam in collegio, reformatorum helveticae confessionis debrecinensi omnes scholas inferiores docentes, inde ab infima elementariorum classe usque ad poëticam logicæ et oratoriae præpositam sequuntur alterum alterum edita, cum levi ordinis antea observati mutatione. Debrecini. 1791.

** «A tanítók kötelességei, a tanítani valók és azoknak rendi és módja a helv. vallástételt követő debreczeni collegium alsó oskoláiban, a szerint, a mint ezek a Tiszán túl lévő Superintendentzia által helyben hagyódtak» 1795.

*** Methodus: I. 11. Perpetuo in eo sint præceptores, ut discipuli sine adgravatione memoriæ discant omnia, quæ discenda sunt; et iudicium exercentur potius, quam memoria fatigetur.

ványaiknak, a mit azok értelmükkel föl nem foghatnak; ne siessenek a tanításban s ne menjenek addig tovább, míg meg nem győződtek, hogy legalább tanítványaik legnagyobb része megértette az előadott dolgokat.»¹ «Szoktassák figyelemhez tanítványait, össze-vissza most ezt, majd azt kezdve azokról, a miket magyaráznak.»² «Ha a tanító észreveszi, hogy tanítványai unni kezdik az előadott tárgyat, tegye félre s vegye elő más alkalmas időben. E közben pedig más könnyebb és kellemesebb dolgokban gyakorolja őket. Különösen kerülni kell mindazt, a mi a növendékeket a tanulástól elidegeníthetné.»³ «A köztanító szorgalmasan javítsa tanítványai írásbeli dolgozatait. Mivel pedig egyszerre mindenkiét nem javíthatja ki, javítsa most egyikét, majd másikat; mert a kiét sohasem javítja, az nem is fog előhaladni.»⁴ A számtan tanításánál példákat a mindennapi életből vegyen a tanító, hogy tanítványai belássák e tudomány nélkülözhetetlen szükségét és megbeesülhetetlen hasznát, s hogy annál szorgalmasabban feküdjenek e tanulmánynak.»⁵ «Minden tanító a néki adandó diariumba naponként és órák szerint röviden írja fel, mit tanított, mennyit ment ez vagy amaz könyvben és miben gyakorolta tanítványait? tartozván ezen diariumot minden hét végén az oskolákra vigyázó professornak megmutatni»⁶ stb. Ha az ilyen és ezekhez hasonló számos bölcs utasításokat ama praëceptorok mind híven követték volna, bizony más képet mutatna a múlt század középiskolája s nem tapadt volna emlékéhez annyira a lelketlen memorizálás gépies munkája.

Hogy az elüljáróknak ez utasításokban nyilatkozó bölcsesége tel-

¹ Methodus : I. 12. Nihil discendum iniungant discipulis tuis, quod hi intellectu adsequi nequeant; neque in docendo festinent aut progrediantur prius quam periculo facto cognoverint saltem maximam partem discipulorum iam explicata intelligere.

² U. o. 13. Adsvefaciant adtentioni discipulos suos, sine certo ordine nunc hunc, mox illum interroganda de iis, quae tractantur.

³ U. o. 15. Ubi praëceptor deprehenderit discipulos suos argumenti, quod tractat tedium forte coepisse, id seponat ad tempus, resumiturus postea, quum commodum fuerit. Interea vero eos in aliis, quae faciliora et iucundiora fore iudicat, exerceat. Inprimis vitandum est, quidquid discipulos a studio litterarum detertere posset.

⁴ U. o. VII. 11. Praëceptor publicus Labores quosvis suorum discipulorum corrigat diligenter. Quia vero omnium labores eodem tempore corrigere nequit, nunc huius mox illius corrigat; cuius enim nunquam corriget, is nec proficiet unquam.

⁵ U. o. VII. 2. Exempla vero praëceptor ex quotidianis casibus sumat, ut discipuli perspiciant inevitabilem necessitatem et inæstimabilem usum arithmetices, quo diligentius in eius studium incumbant.

⁶ Tanítók kötelességei I, 20.

jes en át nem alakította a debreczeni főiskola szellemét, annak okát nem csak az alkalmazott köztanítók hiányos képzettségében, hanem jó részt a tanítás segédeszközeinek, főként a *szemléltető eszközöknek* hiányában kell keresnünk. A történelem és földrajz tanításához szükséges térképekkel már a 17-ik század végén ellátta ugyan az iskolát főntebb említett Lisznyai K. Pál, a mennyiben Hollandiából behozván magával a Bertlingius tanárnál megismert mappákat, ő maga úgy a világtörténetet, mint a földrajzot folyvást e térképekről tanította; ¹ az 1791-iki methodus is utasítja a declinisták és comparisták (II. elemi osztály) praceptorát Európa, Magyarország, és Palestina térképeinek használatára: ² úgy de e térképek már csak ritkaságuknál fogva sem forogtak közkezen s legfőlebb a tanórán vehette használatba olykor a jóra való tanító. A történelmi tanítást illetőleg pedig az 1791-iki methodus már csak is a Cornelius Nepos Cellarius-féle kiadásában és a Koeler könyvében levő néhány ókori térképre tudja utasítani a köztanítókat, hogy azokból a görög-római történet színhelyét és a classicus auctorokban előforduló földrajzi helyeket megismertessék tanítványaikkal. ³ Minthogy pedig a tankönyvek, mint külföldi munkák szintén csak nehezen voltak megszerezhetőek, a reájok való utalás jóformán írott malaszt maradt.

Hogy az iskolai kézikönyvekben általában, főként pedig a felsőbb osztályokban mily nagy hiány volt, azt eléggé mutatja a főiskolai tanári karnak az egyházkerületi közgyűléshez 1782-ben intézett fölterjesztése. ⁴ A hazai ref. iskolákban ugyanis jobbára a külföldi prot. írók műveit használván tankönyvekkül s ezeknek behozatalát a politikai kormány eltiltván, a mit nagy nehezen behoztak az oly drága volt, hogy egy-egy külföldi munka alig forgott 5—6 példányban a tanulók kezei között. Innen van, hogy bár az egyházkerület több ízben eltiltá a tananyag tollba mondását, s bár Methodusunk is ismételten tilalmazza a magyarázatok diktálását: ⁵ a felsőbb tanuló ifjúság tankönyv hiányában még századunk elején is a tantárgyak írásával töltötte ideje nagy részét.

¹ L. Molnár Al. 473. l.

² Method. III, 5. Geographia iam hic incipient discere; sed satis erit nosse solum situm regnorum Europæ et monstrare in charta, ubi unum quodque horum iaceat. Invenit etiam ex tabula Hungariæ et Palestinæ præcipua loca indicare.

³ Method. VI: 18. Habent in editione Cornelii Nepotis Cellariana chartas quasdam, e quibus Græciam veterem, item fines antiquos imperii romani ex parte cognoscent. — VII: 16. Conabitur præceptor ex chartis geographiæ antiquæ Cellarianis aut Koelerianis indicare loca memorata apud auctores, quos legit eius discipuli.

⁴ L. Molnár Al. 507. l.

⁵ Method. Az első éves diákok (VIII. osztály) mesterének adott instructio: 13. Quod superius iam monitum fuit, hic rursus repetimus: non

Eme viszonyok kellő tekintetbe vételével tudhatjuk igazán méltányolni azt a szellemi fölpezsdülést, mely a múlt század végén a debreczeni főiskolának, úgy tanári karát, mint tanuló ifjúságát áthatotta. Az *érettebb tanulók szövetkeznek a tanári karral az iskola szellemi fejlődésére. A tanárok írnak tankönyveket s az ifjúság igyekszik előállítani a tanítás segédeszközeit.* A tanintézetek életében szinte páratlan jelenség az a nemes felbuzdulás, a melylyel a tanuló ifjúság az iskola jó hírét és a tanítás érdekeit a maga ügyének tekintvén, munkás szeretettel igyekezett azokat előbbre vinni. S míg a tanárok a közszükségen segítőendők, a tankönyvek előállítása körül maguk is oly buzgalmat fejtenek ki, hogy 15 év alatt (1791—1805) mintegy 30 tankönyv és classicus író editioja kerül ki a debreczeni nyomdából,* az alatt a *togatus diákok közül*** többen el kezdik maguktól tanulni a rézmetszést s ugyanazon idő alatt *geometriai rajzokat és természetrajzi ábrákat metszenek, földgömböket készítenek és magyar térképeket adnak ki az iskola és a tanuló ifjúság közhasználatára.* Az iskolai közszellemnek ily magas feljettsége csak azon évszázados iskolai tradition épülhetett fel, mely a ref. iskolákban mindenütt kiképződött, s a mely szerint a tanuló ifjúság saját tanintézetével annyira összeforrott, hogy az iskolaváltoztatás is a ritkaságok közé tartozott, a tanulók az iskolát alma materüknek tekintették, a melynek szellemi dajkálására késő vénységükben is édes odaadással gondoltak, tanárok és tanítványok úgy szólván egy családot alkottak s régente az üldözés, napjaiban még együtt is bujdosnak.

Az első togatus ifjú, ki a debreczeni collegium falai között a rézmetszéssel foglalkozott, alkalmasint *Karacs Ferencz*, a későbbi nagy nevű chartographus és országos híró rézmetsző volt. Karacs, mint p.-ladányi születésű ifjú, egész tanulói pályáját a debreczeni collegumban végezte s leánya, a jeles Karacs Teréz ezt írja róla: «már debreczeni tanuló korában számos térképet rajzolt kisebb és nagyobb alakba, sőt mint emlegetni hallám, a rézbe vésést is már ott kezdé meg».*** Ily nemű

permitti sive huius classis, sive inferiorum classium Magistris et Publicis Præceptoribus, ut discipulos suos *explicationum*, cuiuscunque demum generis et in quemcumque auctorem, *ad calamum dictandarum scriptione* onerent.

* A debreczeni főiskola nagyobb mérvű reformálását tárgyazó s a tiszántúli egyh. kerülettől 1804—1806. években készített *Ratio institutionis* függelékül felsorolja a 4 elemi osztályban, a 4 grammatikai, 3 humanitási classisban és a 2 évi encyclopædicus cursusban használandó tankönyveket, s az itt fölemlített 52 munka közül 22 a fönt jelzett időben van kiadva, 8 pedig mint sajtó alatt levő mű van jelezve.

** Az elnevezés magyarázatául l. Molnár Al. 423, 424 és 485. lapjait.

*** Karacs Ferencz élete. Irta Karacs Teréz s kéziratban több emlék-tárggyal együtt a debreczeni főiskola könyvtárában helyezte el.

munkája az a 10 lapból álló geometriai rajzfüzet, mely a főiskolai könyvtárban következő címen található: *Figurae geometricae, quas delineavit Franciscus Karacs anno 1788.* Már maga az a körülmény, hogy a metszés helye nincs kitéve rajta, mutatja, hogy egyszerű diák-dolgozattal van ügyünk. E mellett a jelzett évben Karacsnak, a leánya írta életrajz szerint is még debreczeni theológus diáknak kellett lennie, s így e csinos kivitelű szép ábrák minden valószínűség szerint a collegiumban a philosophiai cursus geometriai előadáshoz készülhettek s itt szolgálhattak segédeszközként az ifjúság tanulmányaihoz. De Karacs azután nem sokáig maradt az iskola kötelékei között s így nem igen gyakorolhattott befolyást a debreczeni Atlaszok készülésére. Margitai három éves akadémikus rektorsága után *** kora ifjúságában nyilatkozó hajlamait követve, 1792 vagy 1793-ban Pestre, majd pedig Bécsbe megy, hogy magát a rézmetszésben tökéletesítse. Csakhamar ismeretessé lön mint rézmetsző-művész s bécsi tanulmányai közben kecsesgető meghívásokat kap Münchenbe és Oroszországba is; de ő tehetőségét a hazai közművelődésnek akarván szentelni, 1795-ben véglegesen Pesten telepedett le s itt ama nagy nevű uttörők társaságában, kik nemzetünk újjászületését készítették elő, 43 éven át munkálkodott a hazai tudományosság építésén. Ő készítette a rajzokat és térképeket Dugonics algebrájához, Katona csillagászati művéhez, Lassú Török birodalmához, Dóczi földleírásához; ezen kívül számos hazai és külföldi térképeivel megteremtette a magyar chartographiát s magának e téren hallhatatlan érdemeket szerzett.

Karacs után egész hagyományos foglalkozássá válik a debreczeni diákok között a rézmetszés. A collegiumi Coetusokban,* a hol máskülönben a pezsgő eleven diák élet kedélyessége lakozott s a hol annyi diák-adoma, tréfa és vidám dal született, most rajzokat metszenek, betűt öntenek, aczél és rézrudakat s másnemű műszereket készítenek. A foglalkozás eredetisége, melylyel szabad idejüket betöltik, meghódítja a lakótársakat, a metszést egyik a másiktól tanulja el s lassanként egész *rézmetsző társaság* alakul, mely a tanárok buzdítása és vezetése mellett kezébe veszi a tanítás szemléltető eszközeinek a készítését és az eleintén szórakozásból üzött mesterség később épületes tanulmányukká lön, a

* *Academica rectoria* vagy *academica promotio* néven nevezték a ref. főiskolák körében egészen a legújabb időkig azokat a jövedelmező vidéki tanítói állomásokat, a melyeken a theológiát végzett ifjak mint tanítók rendszeren három évet töltvén, az ott szerzett pénzen külföldi akadémiákra mentek tudományos képzettségök öregbítése végett.

** Máiig is így nevezik a collegiumi lakó szobákat és az együtt lakók társaságát.

melylyel saját szellemi képzésök mellett ez iskolai tantárgynak is emlékezetes szolgálatot tettek.

Különösen a múlt század legutolsó és századunk legelső éveiben vett nagyobb lendületet a rézmetszés ügye, a midőn Budai Ézsaiás, a még ifjú tanár, de már jeles tudós volt a gymn. osztályok felügyelője (classis inspector) és az ifjúság szellemi vezetője. A tudós tanár maga utasította, tanácsolta és vezérelte, a tanári kar gyámolította, az iskola pedig vállalatukban anyagilag is segítette azon ifjakat, kik a nemes ügy szolgálatába állottak. A legjelesebb metsző, ki úgy szólván a dolog élin állott és a metszők társaságának mind végig tagja volt, *Erős Gábor*, kinek neve 1794-ben fordul elő az iskolai anyakönyvben. Hozzá csatolkozik az anyakönyvbe ugyanazon évben bejegyzett *Halász István* és a két évvel később, a kunszentmiklósi iskolából 1796-ban jött *Papp József*. Hogy a három ifjú mellé úgy eleintén, mint később többen sorakoztak, a dolog természetéből következik. Így Halász István iskolai tanulmányainak bevégeztével eltávozván a collegiumból, helyére a hármak társaságában *Pethes Dávid* lép, ki mint togatus diák 1799-ben írt alá (subscribált) az iskolai törvényeknek.* Nagyobb számukat mutatja egy 1804 jun. 13-ikáról szóló jegyzőkönyvi adat is, mely szerint Beregszászi Pétert «a metszegetésben szépen boldognló deák ifjút» a város főbirája, Szombati István ezen a czímen a maga alapította alumnumra vette föl. Egy könyvtári följegyzés közöttük említi Ónodi Mihályt is, ki az anyakönyvbe 1797-ben van bejegyezve, s ki később seniora is volt az iskolának.

E metsző diákok kiválóan *térképek készítésével* foglalkoztak s első munkájok 1800-ban jelent meg a következő czímen: «*Oskolai új Átlás az alsó classisok számára metsződött és nyomtatódott a ref. Collegiumban Erős Gábor, Halász István, Papp József és más togatus deák ifjak által T. T. Prof. Budai Ésaías class. insp. vigyázása alatt Debreczenben 1800.*» Az Atlasz kis méretű 11 lapból áll: 1. Föld golyobisa, 2. Európa, 3. Asia, 4. Afrika, 5. Észak Amerika, 6. Dél Amerika, 7. Spanyol ország, 8. Frantzia ország, 9. Olasz ország, 10. Lengyel ország, 11. Német ország. E kis kézi Atlasznak nem csak az a körülmény kölcsönzött jelentőséget, hogy az első térkép volt, melyet a tanulók kezeibe adtak, hanem kiváló fontosságot nyert az által is, hogy míg az iskola nyelve teljesen latin volt, *e térkép magyarul volt szerkesztve s így egyenes befolyással volt*

* A ref. főiskolák sajátos jellemvonásai közé tartozott azon ősi szokás is, hogy a gymn. osztályokat elvégzett ifjak a felsőbb tanulmányok megkezdése, vagyis a diák évekre való lépésük alkalmával sajátkezüleg irtak alá s így önként vetették alá magukat a felolvasott iskolai törvényeknek (subscriptio). S bizony megtörtént a 17-ik században, hogy a debreczeni diákság megtagadta a szigorú törvények aláírását s a jó békeség kedvéért az elüljáróságnak kellett a törvényeken enyhíteni.

azon nemzeties törekvés előmozdítására, mely a tanítás nyelvét Debreczenben mindjárt a század elején jó részben megmagyarosította. Ugyancsak 1800-ból való egy másik munkájok: egy *földgömb*, mely a főiskolai könyvtárban látható. Délkörének nagysága mintegy 1 méter s tartó állványán nemcsak a világtájak és állatköri jegyek vannak körben megjelölve, hanem ezek körül teljes naptár is *a gyakoribb névnapokkal*.

A természetrajz idáig nem szerepelt a debreczeni tantervekben. Az új század ennek is helyet csinált a latin iskola pitvarában az u. n. schola vernaculæ vagy elemi osztályokban. 1803-ban jelent meg az első természetrajzi könyv, dr. Szentgyörgyi József debreczeni orvostól. «A legnevezetesebb természeti dolgok ismérői» czímen «az alsóbb oskolák számára.» E munkához, mely csak az állattant foglalta magába, a főntebb említett Erős Gábor togatus ifjú metszette a szemléltető rajzokat, XIX táblán 103 sikerült állatképet. A rézmetszetek má is megvannak a főiskolai könyvtárban. Különben e rajzokról és metszőjükről maga a szerző így ír munkája előszójában: «Dicsekedve említem, hogy ezen rajzolatokat egy nagy reménységű ifjú: Debreczeni Togatus Deák Erős Gábor uram készítette, ki ha már a tsupa természeti hajlandóságtól vezéreltetvénn, minden Tanító-Mester nélkül, ritka talentuma és önként való igyekezete s szorgalmatossága által ezen valósággal nemes és szép mesterségbenn ennyire ment; mit nem reménylhet Hazánk felőle, ha szép tehetségeit a mesterségnek reguláji és a külső Országi nagy Mesterek remek munkájának figyelmetes szemlélése és követése által nagyobb-nagyobb tökéletességre viheti? Nem az én szavam, hanem tulajdon kezinek szép művei és a tudományok eránt való s Hazafiúi indulat ajánlják ezen jóra született Magyar Ifjat a hazának munkás szeretetibe.»

Az elért siker többre bátorította, nagyobbra búzdfította a metsző ifjakat. Az 1800-iki Atlasznál nagyobb méretű s gazdagabb térkép kiadásába fognak. A három leggyakorlottabb metsző: Erős Gábor, Papp József és Pethes Dávid vállalkoznak a munkára, a melyet most is Budai Ézsaiás sugalmazott és vezérelt. Nem pusztá másolást végeznek, hanem a Franciaország teremtette politikai helyzetéhez alkalmazzák térképeiket. A vállalat anyagi kiadásaira az iskolától kölcsönt vesznek föl, melynek biztositékál 800 térképet kötnek le. E mellett a magyar Kurirban közölt hirdetés útján és a kiváló emberekhez küldött minta-metszetek előzetes ismertetése útján a tudomány-pártoló közönséget is megrendelésre szólítják fel, hogy vállalatuk biztosítva legyen. A főiskolai könyvtár kéziratárában őrzött levelezések szerint Erdélyben *Aranka Györgyöt* kérik fel támogatásra és megrendelők gyűjtésére. Elküldik neki mutatványul Anglia térképét, tudatva, hogy «Európát 12 hasonló szép abroszban kívánják kiadni», s hogy a mű ára 3 frt 30 kr lesz, Aranka az ifjakhoz frt válaszában dicsérettel nyilatkozik a munkáról s a maros-

vásárhelyi kir. táblán, a városban és a collegiumban gyűjtött megrendelők számára kér 50 példányt, a melyet legczélszerűbben «a debreczeni sokadalom alkalmával» küldhetnek el. A könyvtári levélsomagban még egy pár megrendelő levél olvasható, melyek közül legérdekesebb a Beretsenyi Nagy László aradmegyei esküdté, ki megrendelése mellett latin distichonokban és magyar alkaikus versben zengő üdvözlöt a «három togatus ifjúnak».

Az új térkép 1804-ben jelent meg következő czímen: «Oskolai magyar új Átlás. Kidolgozta és a mennyire lehetett, a nemzet nyelvéhez alkalmaztatta Prof. T. T. Budai Ésaías úr. Metszették és nyomtatták a debreczeni ref. collegium nagyérdemű előjáróinak és T. T. Predikátorok Endrédi József és Szoboszlai Sámuel uraknak segítségével debreczeni togatus Deákok: Erős Gábor, Papp József és Pethes Dávid Debreczenben 1804.» Áll 12 lapból, még pedig: 1. A föld öt része, 2. Europa, 3. Asia, 4. Afrika, 5. Amerika, 6. Olaszföld, 7. *Francia közönséges társaság*, 8. Spanyolország és Portugallia, 9. N. Britannia, 10. Magyarország, 11. Német ország, 12. Lengyelföld.

Az elkészült térképekből tisztelet-példányokat is küldöttek szét. Így pl. leveleik közt látható gr. Bánffynak Kolozsvárról 1805 jan. 27-én a «három debreczeni studiosushoz» írt levele, melyben megköszönvén az általuk metszett térképet, dicséri «a magyar hazára és litteraturára nézve nagyon jó iparkodásokat» s egyszersmind a tiszteletpéldányért küld számukra 50 frtot. Hasonlókép gr. Széchény Ferencznek Pestről 1804 nov. 13-án a «három togatus ifjúhoz» intézett levele, melyben szintén megköszönvén a mappát, melylyel megajándékozták, tudatja velök, hogy «ezen új magyar szüleményt a nemzeti könyvtárnak által adta és örökös emlékezetre annak lajstromába beiktattatta.»* Ugyane térképekből 1807-ben a collegium 500 példányt vett át 3 frtjával, de a följegyzés szerint nagyon lassan kelvén, utóbb leszállították az árát 2 frt 10 kr-ra. E térképek forogtak ezután az ifjúság kezén s ezek szolgáltak a földrajzi oktatás segédeszközeiül sokáig nemcsak Debreczenben, hanem a Tiszántúl többi ref. iskoláiban is, melyekre Debreczen irányítólag hatott, s a melyek mint «particulák» tanrendszerüket és tanítóikat is a kerületi főiskolából nyerik vala. Rézmetszeteik ma is meg vannak a főiskolai könyvtárban.

Ily vállalatok s a velök járó érdekközösség még szorosabban fűzték egymáshoz e rézmetsző diákokat. A benső barátság, mely sziveiket az ifjú lélek feltétlen bizalmával és önzetlen szeretetével kapcsolá össze,

* E levelek Papp József utódaitól kerültek a főiskolai könyvtárba. Volt közöttük Kazinczy Ferencztől is egy levél, de jelenleg csak borítéka látható francia nyelvű czímzessel. Talán az akadémiához került a többi Kazinczy-leveleknek másolása végett felküldése alkalmával.

minden siker, minden elismerés után erősbült és szilárdabbá lón keblükben. De baráti körük nem szorítkozik pusztán a metszők társaságára, az ifjúság színe-javát ölelte magához. És ez természetes. Coetusaik és műhelyeik sokszor szolgálhattak tanuló- és kartársaik szellemi szórakozására, s az iskolai bentlakás szellemi életközössége naponként összehozta őket olyanokkal is, kik bár az ő törekvésükben nem osztoztak, de saját eszményeik ápolására tőlük kitartást és buzgalmat tanulhattak. E mellett nem kell felednünk azt sem, hogy a metszők pénzzel bántak. Míg műszereikre sok költséget kellett fordítaniok, az alatt térképeik jövedelmet biztosítottak számukra s így többször lehettek abban a helyzetben, hogy barátaik diákszavarán vagy komoly szükségéin segíthessenek. Lassanként tehát oly baráti kör alakult körültök, a mely búját-bajját, örömét és dicsőségét az ifjú szív nyílt őszinteségével osztá meg egymással. Legalább így mutatja ezt be Csokonai Vitéz Mihálynak hozzájok intézet szép levele: Benső baráti körüknek ugyanis egyik büszkesége volt az akkori ifjúság fényes csillaga, Csokonai a költő is, kit metsző barátai olykor pénzzel is segítettek. De Csokonai kénytelen lévén az iskolától korábban megválni, hányatott életének végső napjaiban is édes emlékezettel csüng diák barátain és súlyos betegségében érzékeny búcsút vesz tőlük. Levele, mely a metszők emléktárgyai között szintén a főiskolai könyvtárba került, oly vonzó képet fest benső barátságukról, s oly szépen jellemzi magának a költőnek is mély kedélyét és melegen érző szívét, hogy ha még szorosan tárgyunkhoz nem tartoznék is, megérdemli, hogy szélesebb körű megismerés végett legalább e helyt egész terjedelmében napfényre hozassék.

Kívül: *A három metsző Atyafiáknak, ha még meg volnának.*
 Belül: Derecske, 10 decemb. 1804. Magatok is tudjátok édes jó Barátim, hogy én a hálálkodás felől igen csekély itélettel vagyok. Tudom én a hálálkodás esmértes szavait, régen feszes formába öntött szententziáit, gyakorlom is; de csak ott, a honnan való megválásom nagyon historicesik. Én ha számkivetésbe küldődném: talán az anyámtól búcsúznám legkevesebb szókkal, sőt éppen némán.

Ez a — nem annyira principiumom, mint érzésem módja okozta, hogy töletek oly stoice láttattam megválni. De a mire csak ugyan azért is kellett még erőlködnöm, hogy egyébaránt is nagyon elgyengült természetemnek legkisebb rést is ne nyissak, nehogy kirohanjon és kevés erejét hasztalanul elvesztesse.

Most már reggeli hét órakor ülven íróasztalomhoz, talán higgadt magánosságomban efféléktől nem tarhatok. De még így is tsak kimélem az erős kifejezésektől és hosszas előadástól magamat. Mert én egyedül is rá tudok a busulásra fanyalodni, kivált most, és a szomorú képektől nagyon nehezen válok meg.

Köszönöm tehát erántam mindnyájatoktól — sőt mintegy versent — mutatott barátságokat, mely noha mindenkor édes vala is nekem, de édesebbnek sohasem érzettem, mint most, a midőn keresztül futván elmém az elmúltakat, előttem állanak ama sok boldog és kedves órák és napok, melyek többé nem fogják tűrhetőbbé tenni komor Hazámban való remete-lakásomat.

Bocsássatok meg, ha erőtlenségem miatt mostanában vagy régebben olyat szólhattam vagy tselekedhettem, a mi a barátságnak valamelyik tiszteltt törvénye ellen lehetett. Szívem mentse ki azt előttem, a melynek hasonló szándéka soha sem volt. A hibát ne tegyétek egy helybe a gázsággal!

Minthogy pedig nékem az én Világban lévő Fekvésem semmibe, a mivel boldogságokat segéllhetném, módot nem adott: az egy kívánsággal óhajtalak benneteket boldogságtok tzélja felé mozdítani s minden szerentsés lépéstekeket magaménak vélvén, részt veszek az azon való örömben. És ezt az én szives érzésemet tartsátok néminemű világi vagyontoknak!

Héj, Barátim! melly nehezen esett az nékem, mikor már nem volt pénzetek összeszerzéséhez reménységem; s melly igen örültem, hogy a naggyát, ha mind keservesen is egybe tsinálhattam! Ti nem azt érdemlitek én tőlem, hogy a világra való kiindulástokban hátramaradást tsináljak, vagy hogy megtsaljalak: de magatok tudjátok, hogy engem is a pénz bejövetele iránt mindenünnen megtsalt a reménység és várakozás; azomba azt is tudjátok, melly szomorú környülállások közt vagyok hosszás nyavalyám miatt. Megengedtek tehát, úgy reménylem, hogy aprólékos adóságimmal még későbbre maradok. Én azt magam sem tudom, mennyi és ez okon kérlek küldjétek ki most a summáját, hozzá tévén a 4 gyékény szélnek az árát is. Reménylem, tsak adódik nékem is majd módon, és azt lefizethetem oda, a hová irástokban kívánjátok.

Mit irjak még? Irhatnám, hogy sokkal rosszabbul vagyok, mint voltam, a lábam nem bír, nem eszem, a mit eszem is, kih . . . , hogy a köhögés szakadatlan rajtam, és 10 grádussal erőszakosabb stb. De az effélékkel minek terheljelek? Ha meggyógyúlok, megírom, ha meghalok, lesz a ki megírja: Isten hozzátok! ne szünjetekek meg szeretni, a ki titeket haláláig fog szeretni.

Csokonai Mihály.

E levél írása után mintegy másfél hónapra a költő csakugyan bevégezte rövid életét.

A metsző társaság ezután is fennállott és pedig régi tagjaival egészen 1812-ig. Mit csináltak ily soká az iskolában? — fogják kérdeni a ref. főiskolák beléletével ismeretlen olvasó. A beavatottak azonban tudják, hogy a debreczeni főiskolában még ma is éveket töltenek el

egyek ifjak theologiai tanulmányaik bevégezése után mint «*esküdt diákok*», köztanítósággal foglalkozva az elemi osztályokban s várakozva a senior-ságra, mely tisztességes jövedelem mellett fényes stipendiumot is biztosít külföldi tanulmányútjukra. Régente az esküdtek intézménye még jobban virágzott, a mennyiben közülök kerültek ki a gymn. osztályok köztanítói is, s nem egyszer megtörtént, hogy a ki zsenge gyermek korában lépett be az iskola küszöbén, csak meglett férfiként hagyta el a tanintézet falait. Togatusaink is csak 1812-ben válnak el egymástól, s a társaság két legrégebb tagja Erős Gábor és Papp József ezen év szept. 23-ikán kelt *egységlevelökben* intézkednek közösen szerzett vagy készített műszereikről.

Ez az egységlevelé is érdekes világitásba helyezi úgy magát az ügyet, mint ifjaink lelkületét és egymáshoz való önzetlen viszonyát. Kilátszik belőle, hogy nem az üzletemberek számításával, hanem ifjú kedvteléssel űzték a rézmetszést, s a mi az egyiknél az iskola elhagyása után pusztán édes emlék maradt, az a másik hajlamaiban mélyebb nyomokat vágva élethivatássá fejlődött.

«Minek utánna — írják — a történetek sora úgy hozta magával, hogy sok időnkbe, fáradságunkba és teméntelen költségeinkbe került mesterségünkről lemondani s több esztendők óta köztünk fennálló elfelejthetetlen társaságunknak szétoszlani szükséges (fenmaradván mindazáltal köztünk örökre azon mély, gyenge ifjúságunkba kötött, szoros, szives és szent barátság, mely esztendeinkkel együtt bennünk nevedvén s erősödvén, azt, hála az égnek és a mi sympathizáló szíveinknek, semmi emberi erő, — mint ama mesterségbeli egybeköttetésünket széjjel nem oszlathatja) a következő barátságos egyezésre léptünk.» Elmondják azután, hogy mivel Erős Gábor a «betűmetszői, öntői s tipographiai mesterségről» nem akar lemondani, Papp József minden együtt szerzett s felében őt illető, úgy szintén az általa metszett és öntött «betűket, műszereket, stempeket, matrixokat, öntött machinákat, aczél és rézrudakat» néki örökösen átadja s ezért Erős, «míg az isteni gondviselés néki módot ad ezt méltóképen vizsontaglani», elvállalja Papp Józsefnek 1807-ről fent levő 200 frt kosztadóságát.

A metsző togatusok tehát élethivatásuk szerint az iskolából eltávoztak, de a tanintézet történetében önkészítette taneszközeikkel magoknak maradandó emléket állítottak. Működésök, ha kisebb körben mozdította is elő tanításügyünk fejlődését, a hazai közoktatás történetének mindenesetre érdekes epizódját képezi s az iskolai közszellemnek ritka példáját mutatja. Azóta természetesen nagyot haladt hazai metsző művészetünk s fényesebb szolgálatokat tesz az oktatásügynek, mint a minőt az egyszerű debreczeni diákok a magok korában teljesítettek; de épen magasabb műveltségünk kötelez, hogy elismeréssel adózzunk az úttörők

emlékének, tisztelettel az iskolának, mely növendékeiben ilyen közszel-
lemet fejlesztett s becsüléssel amaz ifjúságnak, mely tanintézete emelé-
sében ily tevékeny részt vett.

Debreczen.

DÓCZI IMRE.

NÉPOKTATÁSUNK A VEGYES-HÁZBELI KIRÁLYOK KORÁBAN.

1. A népoktatásról általában.

Vannak olyanok, a kik könnyedén azt mondják, hogy *népoktatás-
ról* e korban nem is lehet szó, mert az csak a XVI. századdal veszi kez-
detét. Hát a keresztény egyház addig csak az *urak* egyháza volt? A *szere-
tetet* vallása talán a szegény embert, a népet kizárta kebléből, csak
a nemeseket fogadta be? . . . .

A keresztény egyház mindig különös gondot fordított a népre:
oktatta a gyermekeket iskolában, a felnőtteket a templomban, sőt az
egyházi rend tagjai közé is készséggel fölvette — a kor szokása ellenére —
a szegény nép gyermekeit is. — Egyik esztergomi zsinat már 1114-ben
korlátozni is akarja a tudományokban való oktatást és papságra való
felvételt. IX. Gergely pápa pedig magyarországi követéhez 1233-ban
épen panaszosan írja, hogy Magyarországon a papok közt rendkívül sok
a szolgálai származású. A papi rend — úgymond — csaknem csupa szol-
gákból áll.* Ezekből tehát biztosan lehet következtetni, hogy az egyház
gondoskodott a *népoktatásról*, mert különben a költözködési szabadság-
gal nem bíró és szegény nép gyermekeinek nem lett volna oly bő alkal-
muk a tanulásra, milyet maga e két adat feltételez még az Árpádok
korában.

Különben is az egész nyugot a tulajdonképeni népiskola eredetét
Nagy-Károlyig viszi fel, — habár annál is régiebb — ki a népnevelés
fölvirágztatására egymaga annyit tett, mint elődei közül senki és utó-
dai közül kevesen, mert ő nemcsak azt rendelte el, hogy a papok a
városokban és *falukon* iskolát tartsanak, hanem megszabta tantárgyai-
kat is, s egyenesen arra buzdítja, és utasítja a papokat: «Gyűjtsék pedig
egybe nemcsak a *szolgaeredetű* gyermekeket, hanem a *nemesek fiait*
is.** Nem úgy hangzik-e e törvény — jegyzi meg egyik magyarzója —

* Fejér: Codex dipl. III. 2. 238. l.

** Stökl: Gesch. d. Pæd. 110. l. — Lányi: Magy. kath. klerus érdemei
I. k. 58. l. — Capitulare Aquis granense. A. 789. cap. 72. v. Gensan: Gesch.
d. Stiftungen 19. l.